

Kristian II og Karlstadt.

Af cand. theol. **Hølge Haar.**

Kristian II's Forsøg paa at indføre den lutherske Reformation i Danmark fik, som bekendt, en stakket Bane og en ringe Betydning, men det er ikke desmindre en Episode af stor Interesse om ikke for Folkets saa dog for Kongens Historie.

Det er først og fremmest et Vidnesbyrd om Kristians vidtskuende Blik; han saa, hvor Fremtiden groede og søgte straks at lede den ikke tre Aar gamle Bevægelse ud over Landet og blev saaledes en Foregangsmand blandt de europæiske Fyrster.

Hans Forsøg har stor Interesse for Forstaaelsen af Kongens Karakter og hans personlige Stilling til den nye Lære. Samtidig med at han ivrig arbejder paa at faa overdraget sig Udøvelsen af Kirkens Straf mod Sten Sture, søger han at drage den nye Læres Talsmænd fra Wittenberg til Danmark. Medens han i Romerkirkens Navn holder sin blodige Rettergang over Sveriges ypperste Slægter, forkyndes Evangeliet efter luthersk Opfattelse i Nicolai Kirke i København.

Endelig vækker hans Optræden som Reformator Opmærksomhed ved sit gennemgaaende uheldige Forløb. Særlig tre Mænd prøvede han at bruge i denne Sag, Poul Helgesen, Martin Reinhard og Andreas Bodenstein von Karlstadt, og sjældent har han været saa uheldig i Vælget af sine Raadgivere, som da han valgte disse. Poul Helgesen var i Virkeligheden en fuldtro Katolik, Reinhard var sin Op-

gave saa langt fra voksen, at han kun formaaede at vække Latter for sin Sag, og endelig var Karlstadts Arbejde, af hvilket man kunde have ventet sig en Del, saa kortvarigt og fik en saa pludselig og uopklaret Afslutning, at ogsaa det gik næsten sporløst hen.

Martin Reinhardts Virksomhed i København i Efteraaret 1520 og i Begyndelsen af Aaret 1521, hvorledes han stødte Gejstligheden ved sin nye Lære og Befolkningen ved sin uheldige Fremtræden og tyske Tale, mens han ikke kunde virke ved Universitetet, da han ingen Grad havde opnaaet, er vel kendt. Hans Svaning skildrer den livligt, og Luther omtaler i et Brev hans Tilbagekomst til Wittenberg for at promoveres (Enders: Luthers Breve III S. 106). Han havde imidlertid endnu et Hverv, nemlig at søge at drage Luther og Karlstadt til Danmark. For Luthers Vedkommende endte jo Rigsdagen i Worms med det tvungne Ophold paa Wartburg, men Karlstadt slog til og drog i Midten af Maj Maaned 1521 til Danmark. Saaledes har allerede Gram¹⁾ fremstillet Sagen, støttet paa Svanings Beretning, Reinhardts Brev fra Worms til Kristian II og en Del andre samtidige Breve, og saaledes er det gaaet igen i alle Karlstadt-Biografier. 1886 rejstes imidlertid en meget stærk Tvivl om Karlstadts Besøg i København, delvis støttet paa nye Kilder²⁾, men dette gav D. Schäfer i Tübingen Anledning til nøjere at undersøge Sagen. Det lykkedes ham ved Forespørgsel i Rigsarkivet i København uimodsigeligt at fastslaa, at den hidtil gangbare Fremstilling i alt væsentligt var rigtig. Karlstadt har virkelig i Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni 1521 været i Danmark³⁾. Endelig har fornylig Herman Barge i sit Kæmpeværk: Andreas Bodenstein von Karlstadt, Leipzig 1905, endyderligere underbygget denne Antagelse ved nye Undersøgelser og enkelte nye Bevissteder. Gennem disse Arbejder er det nu fast-

¹⁾ Videnskabernes Selskabs Skrifter III. Kbhvn. 1747.

²⁾ Zeitschrift für Kirchengeschichte VIII S. 283 flg.

³⁾ — — — XIII S. 311 flg.

slaaet, at Karlstadt den 13. Maj og den 20. Juni 1521 var i Wittenberg, og at hans Rejse maa falde mellem disse to Terminer¹⁾).

Men er end selve Karlstadts Rejse sikker nok, er hans Virksomhed og navnlig hans pludselige Forsvinden fra den danske Skueplads ret gaadefuld. Barge mener vel at kunne udlede forskellige Passus i Kristian II's saakaldte »gejstlige Lov« fra Karlstadts direkte Indflydelse; men udover Antagelser, hentede ud af analoge Tanker i hans samtidige og kort efter følgende Skrifter, synes det ikke at være²⁾. Og bærer den gejstlige Lov sin Datering, 26. Maj, med Rette, maa Karlstadts Indflydelse derpaa vist i hvert Fald opgives. Fast staar kun, at han har været i Hovedstaden ganske kort og uden at efterlade sig noget tydeligt Spor, og atter den 20. Juni kommer til Wittenberg til stor og ret ubehagelig Forbavselse for Kurfyrsten og Reformatorerne, der havde haabet at være et uroligt Hoved kvit.

Man kan med Bestemthed antage, at et saa kort Ophold ikke har været efter den danske Konges Hoved. Hvordan Kristian II end i Hjærtet kan have følt for Reformationens Sag, saa staar det dog sikkert fast, at han har ønsket den gennemført med al Kraft, vel fordi den betød en Stigning af Kongemagten, der her var ganske særlig trykket af et mægtigt Hierarki. Derfor har da ogsaa Karlstadts pludselige Rejse, der ikke vides at have haft noget ligefrem Brud med Kristian II til Forudsætning, fremkaldt forskellige Forklaringer. Svanings Fortælling om, at Karlstadt i et Selskab skal have stødt nogle Prælater ved kætterske Udtalelser om Nadveren (berettet af Gram) bærer et altfor tydeligt Præg af at være konstrueret ud af Forfatterens Kendskab til Karlstadts senere Nadverlære. Allen³⁾, hvem de sidst fundne Kilder ikke stod til Raadig-

¹⁾ Barge: Karlstadt I, Excurs IV S. 470.

²⁾ Barge S. 257 flg.

³⁾ Allen: De tre nordiske Rigers Historie III. 2 S. 54.

hed, antager, at Karlstadt er vendt tilbage til Wittenberg for at vinde sig den Ledelse af Reformationen, som han ikke kunde faa, naar Luther var i Byen. Men Luther var allerede forsvunden, da Karlstadt rejste fra Tyskland. Langt større Sandsynlighed har den Forklaring, hvori Helveg¹⁾ og Barge²⁾ stemme overens. De mene, at Kejserens Achts-erklæring over Luther, den 26. Maj 1521, netop paa denne Tid, lidt ind i Juni, maa være naaet til Danmark og have bevirket det, som Pavens Bandbulle ikke havde kunnet udvirke, at Kristian II slog alle Reformationstanker af Hovedet og sendte Karlstadt hjem. Dette var der saa meget mere Grund for Kongen til at gøre, som han netop i sidste Halvdel af Juni tiltraadte sin store Rejse til Nederlandene til Kejser Karl V³⁾, af hvem han søgte at faa Holsten knyttet nøjere til Danmark, saaledes at Hertugen for Fremtiden maatte yde Lensed til Kongen i Stedet for til Biskoppen af Lübeck, hvilket han ogsaa opnaaede⁴⁾. Kongens Rejse, hvorpaa han forøvrigt udfoldede en Pragt, der fik Paven til at betænke sig paa at gaa aggressivt til Værks imod ham⁵⁾, kunde saaledes maaske forklare hans pludselige Omslag i Forholdet til Reformationen.

Men man maa dog først se, hvad den til Wittenberg hjemvendte Karlstadt selv beretter. Hans Hjemkomst just i den kritiske Tid efter Wormsediktets Udstedelse vakte, som nævnt, ingen Glæde. Baade Kurfyrste og Universitet var ilde berørt af at faa den fremfusende Mand, der desuden med en vis Ret var bitter over en Forbigaaelse ved en Embedsbesættelse, tilbage. Der afholdtes d. 24 Juni 1521 et formeligt Forhør over ham i Anledning af hans pludselige Til-

¹⁾ Helveg: Den danske Kirkes Historie før Ref. II S. 551.

²⁾ Barge I S. 260 flg.

³⁾ Den 17 Juni melder Kristian II fra Nykøbing sin Dronning denne Rejse. Regest. I. Nr. 6842.

⁴⁾ Regest. I. Nr. 6856, 6857, 6864.

⁵⁾ Johan Slagheks og Claus Pedersens Breve. Regest. I Nr. 6853, 6854, 6855.

synekomst, og Spalatin optog en Slags Protokol derover¹⁾. Man ser her, hvor ivrige begge Parter er, Karlstadt for at begrunde sin Hjemkomst, Wittenbergerne for at afkræfte hans Grunde og hurtigst muligt faa ham afsted igen. Karlstadt tilstaar straks at have lovet Kongen at komme (igen) og tjene ham med Forelæsninger, Prædikener og Raadgivning i et Aar. Derpaa hedder det: »Darzu hab ihn bewegt, das er on berürte zusage aus Denemark nicht hab mogen kommen, nicht das er darzu gedrungen were«. Hvordan kan man forbinde disse Ord med Barges Antagelse, at Kristian II har sendt Karlstadt ud af Landet? Det synes dog ganske klart at fremgaa deraf, at det er Karlstadt, der har villet rejse, og ikke Kongen, der har sendt ham afsted. Karlstadt har da maattet give noget for noget, for Rejsetilladelsen Løfte om at komme igen. Og endvidere, hvad Mening vilde der være i hele Forhøret og Wittenbergernes Forsøg paa at faa ham til straks at opfylde sit Løfte, hvis Kongen selv havde sendt ham bort for at gøre et godt Indtryk paa Kejser og Pave? Nu søger Wittenbergerne imidlertid at faa ham afsted straks, de begrunder deres Hensigt med, at Karlstadt ikke ved Udeblivelse bør forstyrre det gode Forhold mellem Kurfyrsten og Kongen, og Karlstadt nægter aldeles ikke, at han efter Løftet burde rejse, erklærer blot, at han agter at bryde Løftet.

Saaledes ses det, at Kongen maa have tænkt, at Karlstadt straks skulde komme tilbage og virke i Danmark, vist endnu mens han selv var i Nederlandene; at denne Rejse skulde have forandret nogetsomhelst i hans Stilling til Reformationen hjemme, er ganske usandsynligt, naar man ser paa Spalatin's Beretning.

Hertil kommer endnu et Par mærkelige Meddelelser i samtidige Breve. Omtrent 11 Dage efter Karlstadts Hjemkomst til Wittenberg, den 30 Juni 1521, skrives til Huma-

¹⁾ Udgivet af Walter i Zeitschrift f. Kirchengeschichte II S. 128, Anm 2.

nisten Beatus Rhenamus, foruden en interessant Skildring af Tilstanden i Wittenberg, følgende forbausende Sætning: »Carolstadio rex Daniae archiepiscopatum obtulit«¹⁾. Ordene vækker straks den største Tvivl, og det synes yderst lidet sandsynligt, at Kristian II skulde have vovet sig til et saa afgjort Skridt som at sætte en af Reformationens ivrigste Tilhængere paa en saa ophøjet Plads. Der findes heller ikke noget som helst i Spalatins ovennævnte Forhørsberetning, som tyder paa, at Sagen var kendt; man kan meget mere sige, at havde den været kendt den 24 Juni, vilde Wittenbergerne næppe have undladt at bruge den til at faa Karlstadt afsted. Enten er det hele grebet ud af Luften, eller ogsaa er der kommet nyt Bud fra Kongen efter den 24 Juni.

Man kan ikke paa Forhaand erklære det hele for et Fantasifoster, men vi maa et Øjeblik se paa Brevskriveren. Det er Albert Burer, tidligere Tjener hos Beatus Rhenanus, en Tid lang Student i Basel og 1 Juni 1521 opholdende sig i Wittenberg. Man behøver blot at læse faa af hans talrige Breve til Rhenanus for at se, at han var en livlig Fortæller og en skarp Iagttagere. Allerede 1517 omtaler Rhenanus ham som en »egregius juvenis . . . utriusque linguæ studiosus«²⁾, og et Par Aar efter fik han Lejlighed til at yde Rhenanus en saa kyndig Hjælp ved dennes Udgivelse af Historikeren Vellejus Paternulus, at hans Navn endnu ikke er glemt blandt Filologer³⁾. Af Burers to yderst interessante Breve fra Wittenberg ses det desuden, at han har omgaaedes Melanchton. Han har saaledes ikke været nogen helt almindelig Student (han staar ikke i Matriklen), og man kan næppe helt forbigaa hans Ord, selv om de maaske ikke bør tages aldeles bogstaveligt. Men

¹⁾ Beatus Rhenanus' Brevveksling udgivet af Horawitz og Hartfelder, Leipzig 1886, S. 281.

²⁾ — — — S. 584.

³⁾ Om Burer se Wiensitzungsberichte, Philos.-histor. Klasse. Bd. 70, S. 208 og 233 flg. og Bd. 71, S. 675 flg.

er der noget om hans Meddelelse, saa viser det, at Kristian II ikke et Øjeblik har haft sine Reformationsplaner af Syne, selv ikke da han rejste til Kejseren¹⁾.

Nu synes Burers Ord virkelig at faa en vis Bekræftelse, ganske vist fra et helt andet Sted af Tyskland, men fra en Kilde, der viser tilbage til den samme By, hvor Burer hentede sin Viden, nemlig Wittenberg. Og Meddeleren er en Mand, der stod i Forbindelse med Humanister Tyskland over, og som opmærksomt fulgte alle Tildragelser i Europa, nemlig den thüringske Humanismes »Altvater«, Mutianus Rufus i Gotha. I et udateret Brev til Luthers Ven Johann Lang i Erfurt findes følgende Ord, der vel er ment som Spøg²⁾: »Joca seria tecum communicabo. Si episcopatum desideras, bonum opus desideras (1 Tim. 3 1). Audisti de rege, quem ferunt episcopos aliquot vivos mac-tasse. Is nostris principibus affinis querit, quos substituat in locum interfectorum. Si vis candidam togam et ambire, talem me tibi praestabo qualem Jone (d. e. Justus Jonas) nostro praestiti, hoc est benevolentissimum adiutorem«³⁾. Brevet er uden Angivelse af Aar og Dato, men dets mange Hentydninger til andre, kendte Begivenheder gør, at man med største Sikkerhed kan sige, at det kan være skrevet tidligst i Slutningen af Juni 1521, rimeligvis lidt ind i Juli. Det er altsaa omtrent samtidigt med Burers Brev. Om Begivenhederne i Wittenberg var Mutian altid særlig godt underrettet, tildels gennem sin kæreste Elev, Spalatin. Altsaa er ogsaa hans Meddelelse, trods dens noget forvirrede Form, værd at lægge Mærke til. Det nye, han meddeler, er aabenbart, at Kristian II har bedt sine Onkler,

¹⁾ Barge, der først har fundet disse Ord, nævner dem en passant og paa en mærkelig Plads. Se I S. 260.

²⁾ Gillerts Udgave, Halle 1890, Brev 606.

³⁾ Mutian havde faaet Jonas gjort til Provst i Wittenberg (den Stilling, Karlstadt havde søgt), og denne var 31 Maj 1521 rejst til Wittenberg for at overtage Embedet. Se Bilag 1 til Brev 605 hos Gillert.

de sachsiske Hertuger, om Biskopper. Hermed sætter han saa straks Kongens almindelig kendte Grusomhed i Stockholm, hvor 2 Biskopper blev henrettet, i Forbindelse og siger, at Anmodningen om Bisper er sket for at kunne erstatte de myrdede. Dette er jo i hvert Fald urigtigt, de ledigblevne svenske Bispestole blev straks besatte, men dermed behøver det hele ikke at falde. Mutians Ord viser, hvorledes Rygterne om den danske Reformation svirrede i Wittenberg trods Kristian II's Rejse til Kejseren; og Burers Beretning viser, at man der ikke betragtede Karlstadts Forhold til den danske Konge som opløst med hans Tilbagekomst. Man fristes til at tro, at det, der ligger til Grund for Burers Ord om Karlstadt som dansk Ærkebisp og for Mutians om Kristian II's Anmodning om to Biskopper i de myrdedes Sted, er et Tilbud fra Kongen til Karlstadt om en Bispestol. Hvis Kongen har sendt et saadant Tilbud, samtidig ued at han tiltraadte sin Rejse, vilde det netop kunne være naaet til Wittenberg kort efter, at det ovennævnte Forhør har fundet Sted.

Staar det altsaa fast, at det i hvert Fald ikke er Kristian II, der drevet af politiske Grunde har trukket sig tilbage fra det begyndte Reformationsværk, langt snarere paa alle Maader har søgt at holde paa Karlstadt, maa man spørge, hvad der da kan have bevæget denne til sin pludselige Rejse fra Landet og derpaa følgende Løftebrud. Her maa vi saa atter vende tilbage til Forhøret over Karlstadt efter hans Hjemkomst. Karlstadt søger paa alle Maader at slippe for at opfylde sit Løfte. Han er ked af at have maattet love Kongen ikke at skrive mod Paven uden at faa Kongens Billigelse, han frygter Pavens Band og Kejserens Acht; men Wittenbergerne slaar alle hans Udflugter ned. Foruden alle disse Grunde nævner han ogsaa: »Das er in Denemark sich besorgt . . . vor ayner person« etc., men han nævner ikke, hvem den Person er, han er bange for, og Dommerne hævder, at han, for ikke at vække Splid mellem Kurfyrsten og hans Neveu,

Kristian II, bør opfylde sit Løfte og rejse. Men dette faar Karlstadt til at erklære, at han hellere vil forlade alt og gaa, hvorhen Gud vil føre ham, end rejse til Danmark¹). Umiddelbart efter dette Forhør maa Karlstadt have skrevet det Brev til en ukendt (vist Frederik den Vises Hofpræst Spalatin), hvori han tilsyneladende giver efter og melder, at han dog efter nærmere Overvejelse vil rejse til Danmark²). Men efter denne Indrømmelse opstiller han en Række Betingelser for at foretage Rejsen, og disse Betingelser er saa ublu, at man faar en tydelig Fornemmelse af, at de kun er opstillet for at blive afslaaet. Han forlanger nemlig baade kostbart Rejseudstyr, og at hans Emhede i Wittenberg skal blive staaende aabent for ham og give ham en stadig, ja endog forøget Indtægt. Men først og fremmest stiller han to Krav, der vækker Opmærksomhed. Han vil for det første rejse som Kurfyrstens Gesandt: »Doch vor allem, das mich mein gnedigster churfürst und herr yhn eignem schutz und schirm hab und mir dess schriftlich und versigelt urkunt geb, damit ich auch mög anzeigen und beweisen, das ich seiner churf. g. geschickter«. Og foruden Kurfyrstens Brev vil han, før han rejser, have en særlig Garanti fra Kristian II om at turde forlade Landet frit, dersom Kongen af en eller anden Grund skulde unddrage ham sin Gunst. I Sammenligning med disse to Sikkerhedsforanstaltninger synes Forbudet mod at skrive mod Paven kun at spille en ringe Rolle for ham; dog ønsker han ogsaa, sidst i Brevet, det ophævet. Man faar saaledes ogsaa af Brevet et Indtryk af, hvor stor en Skræk Karlstadt nærer for at komme til Danmark. Men en særlig Interesse har Brevet ved aabent at pege paa Kongen som Genstanden

¹) Anf. St.: »Darauf sich beschlieslich doctor Karlstadt hat hören lassen, ehr er sich in Denemark begeben wolt, so wolt er sich alles das, so er allhie het, zu verlassen und auf gottes gnaden und berat zu ziehen, wo er hinkommen möge, damit meinem gnädigsten hern seyner halben keyn beschwerung begegen mocht.«

²) Udgivet af Walter: Zeitschr. f. Kirchengesch. II. S. 128 flg.

for hans Mistillid¹⁾. Det er ham, Karlstadt vil garantere sig imod ved at stilles under sin egen Fyrstes direkte Beskyttelse og ved udtrykkeligt Lejdebrev fra Kristian II, og man mindes uvilkaarligt det, han i Forhøret diplomatisk sagde om »en Person«, der særlig ængstede ham. Han har sikkert set, at han i Danmark kun skulde være Kongens Redskab til at bryde Hierarkiets Magt, og at Reformationen for Kristian II kun var Politik. Men denne har søgt at holde paa ham, uden at bekymre sig om Pavens og Kejser Karls Opfordringer, til at rense sit Land for Kættere. Man ser af de faa Meddelelser, hvorledes den danske Grund har brændt Karlstadt under Fødderne, som om han har anet, at den Konge, der i Kirkens Navn hunde iværksætte det stokholmske Blodbad, ogsaa kunne lønne sine Haandlangere, saaledes som han godt et halvt Aar efter Karlstadts Besøg lønnede Didrik Slagheck. Karlstadt vilde hellere forlade alt og flakke hjemløs om end tjene en Konge, hvis inderste Planer var skjult selv for hans nærmeste Raadgivere. Det var jo Kristian II, der sagde, at hvis han troede, at hans Hue var Medvider i hans Planer, vilde han øjeblikkelig kaste den i Ilden.

p. t. Erlangen ¹⁸/₁ 1908.

¹⁾ Det forekommer mig dog sandsynligst, at det ikke er Kongen, Karlstadt har ment, men Sigbrit, der for de fleste i Samtiden var en yderst skrækindjagende Person, af hvem man kunde vente sig det værste. Karlstadt vilde vel ogsaa have udtrykt sig noget anderledes, hvis det var Kongen, han frygtede. *H. F. R.*